

VIZIJA UJEDINJENE EUROPE U PRIPADNIKA SPLITSKOGA HUMANISTIČKOG KRUGA

Branko Jozić

UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.
821.163.42.(497.5 Split) (091)
Izvorni znanstveni rad

Branko Jozić
Marulianum
S p l i t
branko.jozic@public.carnet.hr

»Od najmračnijih ljudožderskih dana o zvijezdama, o bolestima, o životnim tajnama i pitanjima Evropa (po svoj prilici) nikada nije znala više, nego što znade danas, i, znajući danas više, no što je ikada znala, a sumnjajući u sve što zna, Evropa danas ne zna što znade i pojma nema što hoće. Evropa je danas rafinirano bezglava: s jedne strane pametna kao maska protiv otrovnih plinova, s druge slijepa kao staromodna lumbarda, a istodobno izazovna kao kakav velegradski izlog, pun raznovrsnog i skupocjenog besmisla.«¹

Ova nas Europi ne baš naklona Krležina vizija izražena pred 70-ak godina dakako ne obvezuje. No, dok se danas mnogo govori o ujedinjenju Europe, rijetko se referira na mislioce koji su je u prošlosti, pa i daljoj, promišljali i zacrtali. Sadašnji trenutak zahuktale integracije, ponekad i na upitnim principima, nuka nas na promišljanje o toj Europi i o odnosu Hrvatske prema njoj – dakako uz ograničenje: na viziju i udio trojice splitskih humanista: Bernarda Zane, Tome Nigera i ponajviše Marka Marulića.²

¹ M. K r l e ž a, *Evropa danas*, Oslobođenje, Sarajevo 1973, str. 9 (esej je prvi put objavljen u Zagrebu 1935. g.).

² O Marulićevu europejstvu, o njegovim sponama s europskim središtima, osobama i idejama višekratno je govorio i pisao Mirko T o m a s o v i ć, sa stajališta literarnosti, religioznosti i duhovnosti, svestranosti interesa i ostvaraja te raznovrsnosti opusa. I njegovo hrvatstvo (pisanje na »pučkom«, prostom jeziku, njegovu trojezičnost), pozadinu Marulićeve kulture (antičko naslijeđe i Biblija), on vidi kao humanistički refleksi, ali i europejstvo sredine iz koje je izrastao (»Marulićevo europejstvo – hrvatski Dante«, *Forum* 4-6 (2001), str. 460-464; »Marulićevo europejstvo«, *Colloquia Maruliana* VI, Književni krug Split - Marulianum

Njih trojice zajedno, jer ih povezuje misaona bliskost i prijateljske veze, što potvrđuju neke poznate nam činjenice: nadbiskupu Zani Marulić je posvetio djelo *O naslidovanju Isukarsta*, dok je Zane, prema Nigerovim riječima, Marulića osobito cijenio (»Bit će ti drago što te najviše voli onaj kojega ti najviše hvališ...«).³ Nigeru je Marulić posvetio *Pedeset priča* i *Dijalog o Herkulu* te je njemu »koji ga je za života mnogo volio« oporučno ostavio svezak Platonovih djela u latinskom prijevodu Marsilija Ficina. Toma pak uz Zanin govor na 4. lateranskom saboru 1512. piše posvetnu poslanicu Maruliću, a inače sa svojih mu je putovanja u europska središta slao knjige; Marulić mu izričito zahvaljuje za neke knjige Erazma Rotterdamskog.⁴

Kao članovi splitskoga humanističkoga kruga svojim su zanimanjem i djelovanjem Split uključili u epohalna gibanja. Uostalom, još davno je Praga osporio uvriježeni stereotip kako je Dubrovnik bio glavno i skoro jedino središte humanističke kulture u Dalmaciji (ispred Dubrovnika uz Split istaknuvši još Trogir i Zadar) i ustvrdio kako Marulić nije osamljeni cvijet u pustinji, nego tek jedan izdanak u bujnom šarenom vrtu.⁵

Glede spona Hrvatske i Europe treba li uopće podsjećati na to da je još u 9. stoljeću samostalna hrvatska država stupila u krug zapadne civilizacije, posebice prihvaćanjem univerzalne kršćanske vjere, te univerzalnog latinskog jezika u javnim ispravama, a dijelom i u privatnim dokumentima. Intenzivni su trgovački, politički i kulturni dodiri hrvatskih urbanih središta s onima po Europi, što je rezultiralo sraslošću Hrvatske s europskim zemljama i međusobnim prožimanjem.

Međutim, Europu prve polovice 16. st. potresaju nemiri, oštri vjerski sukobi i krvavi ratovi. To je vrijeme rasapa srednjovjekovnog univerzalizma, vrijeme političke rascjepkanosti, diferencijacije, začetaka građanskog društva, vjerskih razmirica. Utopističke konstrukcije »sretnog, idealnog grada-države« renesansnih teoretičara društva mogu se shvatiti i kao reakcija na takve društvene prilike, pri čemu se ono idealno konstruira iz elemenata realno postojećeg. A u slučaju Hrvatske to realno bila je tada sve jača otomanska sila koja je u snažnom naletu doprla sve do Beča i zaprijetila cijeloj Europi. Dakle, Hrvatska s jedne strane prati duhovna gibanja i civilizacijske promjene u Europi, a s druge u izravnoj je pogibli

(1997), str. 205-211). Njegovu europsku recepciju istraživali su i drugi marulolozi (Leschinkohl, Béné, Juez y Gálvez, Lőkös, Kryska).

³ »Toma Niger kanonik arhiprezbiter i vikar splitski pozdravlja vrlo učenog i čestitog M. Marulića splitskog plemića«, *Govori protiv Turaka*, ur. V. G l i g o, Logos, Split 1983, str. 99.

⁴ Usp. *Isto*, str. 97-100; »Marulićeva Oporuka«; priredio i preveo L. M a r g e t i ć, *Colloquia Maruliana XIII* (2005), str. 35. »Marko Marulić srdačno pozdravlja biskupa skradinskog Tomu Nigra«, *Latinska manja djela I*, preveo B. G l a v i č i ć, Književni krug Split, 1992, str. 19. O dodirnim točkama Erazma i Marulića, kao i drugih hrvatskih humanista vidi B. L u č i n, »Erazmo i Hrvati XV. i XVI. stoljeća«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 1-2(2004), str. 5-29.

⁵ Usp. G. P r a g a, »I maestri a Spalato nel Quattrocento«, *Annuario del R. Istituto tecnico »Francesco Rismondo«*, Zara, 1933-XI, 3-18.

koja joj je prijetila uništenjem. Ta je dvolikost određivala sadržaj i karakter angažmanu hrvatskih pa i splitskih humanista: dio njihove erudicije i stvaralaštva nužno se smješta pod nazivnik *antitursica*. Iz toga njihova angažmana razabire se i njihova vizija Europe.

Protuturski govori u 16. st. bili su vrlo raširen humanistički žanr, neka vrsta književne mode. Uz to humanistima kao poznavateljima i ljubiteljima antike bilo je stalo do toga da se klasični grčki teritorij oslobodi od barbarske tiranije, a i mogućnost zajedničkog saveza kršćanskog svijeta uklapala se u njihovu koncepciju univerzalizma i jedinstva europske civilizacije (koncepciju kršćanske – Božje države). Naime, tijekom srednjeg vijeka binom rimsko-barbarsko zamjenjuje binom kršćansko-pogansko, a izraz Europa samo je zemljopisni pojam:⁶ kompleks kulturnih i moralnih vrijednosti obuhvaćen je pojmom *christianitas* koji ispunja želju za jedinstvom na čelu s carem u svjetovnom i s papom u duhovnom smislu. Riječ *europaes* prvi je u 15. st. upotrijebio Enea Silvio Piccolomini, u čijoj misli se nalazi velika ljubav prema vrijednostima europske kulture u smislu klasične tradicije.⁷ Ipak i u razdoblju humanizma i dalje vlada bliska povezanost kulture i religije pa europski i dalje znači kršćanski.

U to doba iz naših krajeva niz obrazovanih ljudi, vještih govornika, pisaca poslanica i pregovarača, izvrsnih poznavatelja svijeta Istočne Europe u svojstvu diplomata djeluje na skoro svim europskim dvorovima. Jedan od takvih bio je i Toma Nigler kojem su papa, car, Splitsani, hrvatski velikaši (osobito Berislavić) povjerali poslanstva na razne europske dvorove (u Njemačkoj, Francuskoj, Češkoj i Poljskoj) radi traženja pomoći za borbu protiv Turaka. U diplomatskim krugovima on je prvorazredna osoba. Naposljetku, uvidjevši uzaludnost uzdanja u Ugarsku, pritisnutu istim zlima, i pogibeljnost pregovaranja s Ferdinandom Habsburškim, Karlom V. i drugim kršćanskim vladarima, zaključio je da eventualni spas može doći samo od Venecije i Rima (takvo njegovo uvjerenje olakšava nam i razumijevanje Marulićeva epigrama *Autor i car*). Novoizabranom, još neposvećenom papi Hadrijanu VI. dolazi s molbom da organizira križarsku vojnu protiv Turaka,⁸ a u tom nastojanju pridružio mu se i Marulić svojim javnim pismom

⁶ Zanimljivo da je i u naše vrijeme na međunarodnom forumu u Luksemburgu 2005. Jacques Delors smatrao potrebnim istaknuti: »Europa nije teritorij, ona je zajednička svijest« (B. C v j e t i č a n i n, »Proširena Europa i kultura«, *Zarez*, 19. 5. 2005, str. 7).

⁷ Godine 1453. kao biskup Siene P i c c o l o m i n i piše *Dialogus de somnio quodam*, u kojem pribjegavajući toposu sna iznosi svoje političke, književne i druge ideje, spis od iznimne važnosti za poznavanje Europe 15. st.

⁸ Prije je s istim povodom bio pred Leonom X, kako sam papa piše francuskom kralju Franji I: »... Štoviše biskupov (Berislavićev) vikar se osobno preda mnom i mojom braćom kardinalima rimske crkve plaćući bacio na koljena, i dajući oduška svojim osjećajima usrdno nas molio i preklinjao našom vjerom i vjerom svih kršćanskih kraljeva, te bozima i ljudima, da zbog našeg nemara i sporosti ne dopustimo da propadne ono kraljevstvo, koje je do sada uvijek suzbijalo neprijateljski mač od našeg vlastitog grkljana i šije...« (E. P i v č e v i ć, Pisma pape Leona X. o stanju u Hrvatskoj, *Mogućnosti* 12 (1989), str. 1185).

Epistola ad Adrianum VI. P. M. Uostalom, Nigerova pjesma upućena *Serenissimo principi Veneto Leonardo Lauretano*: ... zaziv je cijele Dalmacije, krik motivima sličan Marulićevu u spomenutoj poslanici.⁹

I mnogi drugi pokušavali su pokrenuti promjene pišući uglednim osobama ili držeci govore pred važnim forumima.¹⁰ Istupi naših humanista odražavaju viziju koja nije plod samo ni prvotno intelektualističkih aktivnosti nego istinskog doživljaja i prijekne potrebe. Istina, pored iskustva moguće je pronaći i utjecaj njihove lektire – antičkih pisaca i kršćanskih otaca. Oni posežu i za općim mjestima pa tako basnu o mišu, žabi i jastrebu nalazimo u Marulićevu epigramu *Protiv nesloge kršćanskih vladara i Poslanici Hadrijanu VI.*¹¹ Poslovicu »kad gori susjedov stan...« upotrijebio je Zane u svom govoru,¹² a za sličnim toposom-metaforom poseže i Marulić: Turci napreduju kao požar i nitko nije toliko daleko da bi bio siguran pa zato neka se nitko ne uzda u vlastite snage nego neka pruži pomoć bratu.¹³ Međutim, dok se u Europi tursku opasnost samo slutilo i doživljavalo odveć apstraktnom, u naših se humanista opća mjesta pretvaraju u vapaj proizašao iz neposredna iskustva krvave i jadne stvarnosti te stradanja narodnog bića, a pjesničke hiperbole su pokušaj da se grozote što zornije dočaraju.

U njihovim apelima zapažamo i rodoljublje kao i otvorenost univerzalnim obzorima, domorodstvo i europejstvo,¹⁴ suosjećanje s patnjama naroda svoga kraja,

⁹ Njegov ugled potvrđuje i činjenica da ga je Hadrijan VI. 1523. poslao u Poljsku da djeluje protiv luterana i poradi na miru teutonskog reda (usp. G. P r a g a, »Tomaso Negri da Spalato, umanista e uomo politico del secolo XVI«, *Archivio storico per la Dalmazia*, Roma 8 (1933), vol. 15, fasc. 88, str. 170; ulomak pjesme (str. 193-199) u prijevodu na hrvatski B. Lučina objavio je C. F i s k o v i ć, »Šest Marulićevih prijatelja«, *Colloquia Maruliana V* (1996), str. 118: »...Nije l'sramota divlji što Turčin kraljevstva, grade / Tolike sramni, što sam bjesni ko pobjednik svud? ... Bijedna li mene, okov kolikim tisućam gvozden / Pritiska očinski vrat, negve sputavaju hod!...«

¹⁰ Tako primjerice Juraj Šižgorić, Juraj Divinić, pop Martinac, Bernardo Zane, Frano Božićević, Šimun Kožičić Benja, Bernardin, Krsto i Vuk Frankopan, Frano Marcello, Trankvil Andronik, Frano Andreis, Ivan Statilić i mnogi drugi (usp. V. G l i g o, *Govori protiv Turaka*, Logos, Split, 1983, str. 61-62).

¹¹ *Glasgowski stihovi*, priredio i preveo D. N o v a k o v i ć, Matica hrvatska, Zagreb 1999, str. 25; *Epistola ad Adrianum VI. P. M.* = *Poslanica papi Hadrijanu VI.* = *Epistle to Pope Adrian VI. 1522*, Zagreb – Split, NSK [etc.] 1994, str. 80.

¹² »... ako napustite susjeda u opasnosti koji je ispred vas najbliži vatri, i vas će napustiti susjed koji stanuje iza vas. ... Nemojte se, Nijemci, nadati pomoći od Francuza ako vi ne pomognete Ugrima, niti vi, Francuzi, od Španjolaca, ako ne pružite pomoć Nijemcima.« (*Govori protiv Turaka*, str. 111)

¹³ *Epistola ad Adrianum VI*, str. 76-77; »... kad gori susida tvoga stan, / na tom je da zgori i tvoj od onu stran. / Ja mnju ti, ni šala ča diju: Petrov hram / bit će konjem štala, a Rim stanišće nam. Poni češ ti rob bit, a ne Crikve vojnik...« (*Tužen' je grada Hjeropolima*, vv. 87-88, *Pisni razlike*, Književni krug Split, 1993, str. 146).

¹⁴ Refleks toga je i Marulićev prijevod *Ljetopisa popa Dukljanina* na latinski, kojim je povijest svoga naroda približio općoj zajednici, kao i njegov polemički spis *In eos qui beatum Hieronymum Italum fuisse contendunt* (Protiv onih koji drže da je sv. Jeronim bio Italac).

ali i susjedne braće («Suze mnogih i bijedan izgled susjeda koji k nama pribjegoše prisiljavahu me da pišem», ispovijeda se Marulić Dominiku Bući).¹⁵ Humanisti iz primorskih gradova nisu okrenuti isključivo lokalnim prilikama, nego poglede upućuju dalje, šire prema Hrvatskoj i Europi. Vidljiva je spoznaja o zajedničkoj sudbini čitavoga hrvatskog naroda pa i šire slavenske zajednice, što odražava da je prevladan partikularni duh srednjovjekovne komune. Tako Zane skreće pozornost kako su Turci prisvojili ne manji dio Europe uz silno prolijevanje kršćanske krvi.¹⁶ Marulić pak u pismu Jerolimu Čipiku¹⁷ spominje porobljene predjele Slavonije sve do Zagreba, a u poslanici Hadrijanu VI. preostale gradove Hrvatske, knezove Liburnije, zapovjednike tvrđava... te traži prikladnu pomoć ugroženoj Panoniji. Štoviše, smatra da one na granici treba neprekidno pomagati oružjem, novcem i svim potreštinama, da se ne predaju poganima i ne napuste svoje mjesto.¹⁸ Pri tome se ističe geopolitička važnost Hrvatske na razmeđu Istoka i Zapada: padne li Hrvatska, ugrožena je cijela Europa: neprijatelju je »otvoren put da navali na Njemačku i Italiju, da pokori cijelu Iliriju i, naposljetku, da pod svoju vlast podvrgne preostali kršćanski svijet«. Time opravdavaju zahtjev da mu se učinkovito suprotstavi odmah i ovdje.¹⁹

POLITIČKA TEOLOGIJA – *VINCULUM CONCORDIAE*

Valja nam istaknuti još dvoje: u svim se istupima upozorava na pogibeljnost razdora.²⁰ U naših humanista nema teorijskih spekulacija o ratovanju, gdje bi se kao Thomas More zgražali nad ratovima kao nad pojavom svojstvenom zvijerima, ili poput Erazma izrugivali međusobne sukobe kršćanskih vladara i naroda u kojima

¹⁵ *Epistola ad Adrianum VI*, str. 71. Nije Marulić prvi načeo temu našega nacionalnog opstanka. No tek je on »tu našu višestoljetnu kobnu temu uzvisio na razinu umjetnički izraženoga nacionalnog *pathosa*« (D. J e l i ć, *Povijest hrvatske književnosti*, Naklada Pavičić, Zagreb 2004, str. 55.)

¹⁶ *Govori protiv Turaka*, str. 110.

¹⁷ *Colloquia Maruliana I* (1992), str. 37.

¹⁸ *Epistola ad Adrianum VI*, str. 83.

¹⁹ *Isto*, 76. Iz pisama pape Leona X. razabire se kako je Rimska kurija bila svjesna ključnog položaja tadanje Hrvatske i za »Panoniju« i za Italiju (usp. E. P i v č e v i ć, *nav. dj.*, str. 1186)

²⁰ Još je Ivan Stojković, jedna od »najutjecajnijih ličnosti prve polovice 15. stoljeća na kulturnoj, političkoj i religioznoj pozornici Evrope«, i jedan od preteča humanizma naglašavao da je »corpus christianorum« razdijeljen ne samo krivovjermem nego i među-kršćanskim ratovima pa je i opseg kršćanskog prostora sve uži; sam je poduzimao brojne akcije kojima je cilj bilo jedinstvo (usp. F. Š a n j e k, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata; srednji vijek*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1993, str. 181-182). Slična razmišljanja nalazimo i u Ludovika T u b e r o n a koji piše: »Za države ništa nije pogubnije od unutrašnje nesloge, niti ikoja druga pošast može snažnije poharati i velika kraljevstva... svaka se velika vladavina mnogo više treba plašiti domaćih pobuna nego stranih vojnika. Jer koliko god ti se čini da te vlastite snage čine sigurnim od vanjske sile, toliko te razdor čini nemoćnim i izlaže nasilju neprijatelja« (*Komentari o mojem vremenu*, preveo V. R e z a r, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2001, str. 3).

»i jedna i druga strana izvlače više štete nego koristi«. ²¹ Okrenuti konkretnoj realnosti podrazumijevaju opravdanost oružane zaštite od strane ugroze ²² te kršćanski svijet pozivaju na jedinstvo i slogu, jer jedino se tako može pobijediti i naizgled moćnog neprijatelja. Toj su temi posvećeni Marulićeva *De pace Italiae carmen* i epigrami *O Francuzima i Španjolcima koji međusobno ratuju te Protiv nesloge kršćanskih vladara*. U svom *Evandelistaru* veli da »nevjerničko oružje bez prestanka bjesni i bjesneći napreduje, jer se kršćanski vladari međusobno gložje...« ²³, a o snazi sloge donosi i Plutarhovu pripovijest o ocu, sinovima i lomljenju svežnja kopalja... (*Poslanica Hadrijanu VI*). Njegova je teza da zajedničku opasnost treba odbiti zajedničkim oružjem pa stoga neka se nitko ne smatra sigurnim zato što je daleko od granica izravno izloženih osvajačkim nasrtajima. ²⁴ Praktično stanje Zane osvjetljuje i teološkim pristupom: Vojujuću Crkvu najviše uznemiruju i od trijumfalne Crkve udaljuju dva zla: želja za vlašću, raskoš i častohleplje te hereza i nevjera. Prvom će se doskočiti ako opći sabor s papom odluči, zapovjedi i odredi »da svi vladari budu zadovoljni svojim granicama... da posjeduju... ako je samo dugotrajno vrijeme učinilo te posjede njihovim vlasništvom, a u međuvremenu se nitko nije tome usprotivio«. Silom ugrabljeno mora se vratiti. ²⁵ Dakle, inzistiranje na jedinstvu osim pragmatičnih razloga kao kršćanski humanisti oni daju i unutarnje, teološke razloge.

Jedinstvo Zane temelji na jedinstvu krštenja, istine i vjere: to je vizija vojujuće Crkve s papom kao glavom, kojemu je »od same prve istine« povjerena »vlast i vrlo široka jurisdikcija«. U konačnici, jedinstvo ostvaruje duhovni vez ljubavi. ²⁶ Ista je i Marulićeva vizija: »veza je same ljubavi mir«. ²⁷ Jedno je kraljevstvo, jedna Crkva onih koji u Krista vjeruju, koji su po istom krštenju preporođeni, koji priznaju

²¹ Usp. Thomas More, *Utopija*, prevela G. Stjepanić, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2003, str. 331; Erazm o, *Pohvala ludosti*, preveo Z. Milanović, Cid-Nova, Zagreb, 1999, str. 47.

²² »Neka ratom ništa drugo ne traže doli mir« (M. Marulić, *Institucija*, preveo B. Glavičić, Književni krug Split, 1987, III, 6 = II, 107). I Moreovi Utopljeni se »u rat upuštaju samo da zaštite vlastite granice, da protjeraju neprijatelja koji je navalio na zemlju njima prijateljskog naroda ili pak da vlastitim snagama oslobode neki narod jarma tiranije i ropstva, što čine iz sažaljenja i čovjekoljublja« (*Utopija*, str. 333).

²³ *Evandelistar*, preveo B. Glavičić, Književni krug Split, 1985, VII, 8 = II, 283. »Prešutjet ću štete... kao i pokolje, grabeže, pustošenja sela, paljenja crkava, otimanje djevojaka i mladića... To je pak posljedica nepoduzetnosti i nesloge kršćanskih vladara, koji se nikako ne mogu sporazumjeti, niti se na opću korist, a protiv zajedničkog neprijatelja, izmiriti, dok su jedan drugomu zavidni na tuđoj slavi« (L. Turon, *Nav. dj.*, str. 115).

²⁴ Budu li promatrači poraza i pokolja svoje braće, gotovo je sa svima: danas jedni, sutra drugi i napokon svi će doći pod zajednički jaram. Razjedinjeni su slabi jer su Bogu mrski i kao takvi bit će uništeni: Svako će kraljevstvo, ako je u sebi nesložno, propasti ... (Mt 12, 25) (usp. *Epistola ad Adrianum VI*, str. 82).

²⁵ *Govori protiv Turaka*, str. 106.

²⁶ *Isto*, str. 105; 109.

²⁷ *Evandelistar* IV, 5 = II, 39. Opširnije vidi: I. Martiнович, »Marulićev etički nauk o miru«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 26 (2000), 1/2(51/52), str. 17-57.

da su braća, a u molitvi zazivaju jednoga Oca.²⁸ U ocrtavanju konkretnih neprilika i traženju pomoći interpoliraju sažetak teologije pomirenja satkane od kristološko-soterioloških elemenata, podastirući nam tako zaokruženu viziju stvarnosti.

Naime, kao ljudi svoga vremena sve aspekte života i povijesti promatraju u svjetlu religijskih onostranih stvarnosti. No, dok su u srednjem vijeku povijesni događaji viđeni kao rezultat katkad neshvatljive Božje volje i viših ciljeva, ovdje se razabire refleks renesansnog duha: čovjek je protagonist svoje povijesti; svijet je scena njegova djelovanja i događaji su rezultat njegove volje, a ne samo izraz nekad neshvatljive božanske volje. To pak znači da je on i uzročnik onoga što mu se događa, da je aktualno stanje posljedica ljudskog djelovanja.

U tom duhu dolaze do odgovora i na pitanje o korijenima nesreća koje su se obrušile na napaćenu im domovinu. Iz pisma Jerolimu Ćipiku saznajemo da je razmišljajući o uzrocima stradanja kršćana Marulić o tome napisao i omanju, nažalost zagubljenu raspravu na talijanskom, a njen sadržaj možemo naslutiti iz daljnjih redaka toga pisma: stvar će ići dobro ako se poglavari pobrinu da se iskorijene javni zločini. »Inače s nama je gotovo, protiv nas će uvijek biti Božji gnjev.« Tada i malobrojniji i slabije naoružani osmanlije mogu razbiti te u bijeg nagnati 500 kršćanskih konjanika...²⁹ Zbog grešnosti puka ostaje se bez Božje naklonosti pa nužno slijedi propast.³⁰

Oto vidimo mi da svih karstjani moć
biti se uzmožna ni nimajući tvu pomoć.
Narodi pri jaki izgubiše jakost
jere u boj taki nimaše tvu milost.³¹

Istu je misao Marulić izrazio i u sonetu na talijanskom jeziku:

Zač sila turska tlači te i bije,
Kakva li čuda, o karstjanski puče: ...
Ne ćete li se ispraviti na vrime,
Gnjiv, mnim, ne more Višnji uzdaržati,
A da vas krutim bičima ne šine.³²

²⁸ Usp. *Epistola ad Adrianum VI*, str. 81.

²⁹ *Colloquia Maruliana I* (1992), str. 35-37.

³⁰ »Oni koje štiti Božja pomoć potpuno su sigurni i u najvećoj pogibelji. Nasuprot tomu, zaludu je oružje, i nikakva korist od najvećega blaga, te beskorisne ogromne čete vojnika i bez budućnosti ma i najbolje promišljeni planovi onim smrtnicima koje Bog želi napustiti« (L. T u b e r o n, *nav. dj.*, str. 100).

³¹ Molitva suprotiva Turkom, vv. 75-78, *Pisni razlike*, str. 150.

³² Prepjev M. T o m a s o v i ć a u *Colloquia Maruliana IX* (2000), str. 377-378; »... ti s' naš spasitelj; / proda nas sgrišen'je, da ti s' odkupitelj. / Dostojno jest da mi za grijh zla patimo / da milosardan si ti, zato te molimo« (Molitva suprotiva Turkom, vv. 51-54, *Pisni razlike*, str. 149)

Za naše humaniste je, dakle, neupitna povezanost grješnosti i nevoljā kojima je bio izložen onodobni kršćanski svijet. Turci pustoše i bezbožno mahnitaju... »Taj bič stalno bičuje našu oholost, a mi ipak još uvijek ne marimo da se vladamo ponizno.«³³ »Sada pak Španjolci i Francuzi zameću bitke; Talijani su između sebe nesložni... plamteći međusobnom mržnjom protiv sebe izazivaju Božji gnjev.«³⁴ Stoga »milosrdno nas kažnjava, ne zato da nam pričini zlo, nego da nas spasi za vječnost.«³⁵ Dakle, kao što je nekoć Maruliću omiljeni svetac Jeronim u nevoljama što šibahu kršćanski svijet vidio Božju kaznu za počinjene grijehе,³⁶ slično i Marulić sva stradanja i patnje koje navodi vidi kao Božju kaznu za oholost, opačine, razdore i svađe kršćanskog svijeta. Zato za nj spas i povoljan ishod prvotno ovisi o Božjoj naklonosti, koju se može zadobiti kreposnim kršćanskim življenjem:

... ostavi sarditost tere se jur smili,
učini nam milost, k tebi smo pribigli ...
Molimo se sad mi, b'jeni turskom silom,
da nas jur otmeš ti jakosti tve dilom ...

Pokaž, Gospodine, da kako saržba tva
za naše krivine nas u nevolju da,
onako smiljen'jem da nas mož obranit
tere s utišen'jem slobod nam povratit.³⁷

Vidljivo je da naši humanisti imaju koherentnu, dakako kršćansku viziju realnosti pa i konkretnih životnih prilika. Politička se teologija isprepliće s teologijom pomirenja, kojom Marulić želi pokazati nužnost uspostave mira među ljudima i narodima. Naime, u *Poslanici Hadrijanu VI.* piše da je Bog mira Isus Krist (»on je mir naš« - Ef 2, 14) koji je silazeći s neba donio mir te je one koji u nj vjeruju pomirio s Bogom Ocem (usp. Kol 1, 20). Sinovi srdžbe po grijehu, po križu su postali sinovi Božji; on se htio roditi u tijelu kada je cijeli svijet bio u miru (*Pax Augusta*) pa je anđelima naložio da zapjevaju: *Slava Bogu... na zemlji mir ljudima dobre volje*. Nadalje, Isus je svoje učenike pozdravljao *Mir s vama* i naredio im da i sami tako pozdravljaju; prije uzašašća im reče: *mir vam svoj ostavljam...* U nastavku Poslanice navodi cijeli katalog svetopisamskih mjesta kojima potvrđuje važnost mira. Sve to mu služi kao dokaz da je Bogu i Gospodinu

³³ *Evandelistar*, VII, 8 = II, 283; »Smatram da... Bog... zbog naših grijehа još nije okrenuo leđa Turcima...« (L. Tuberon, *nav. dj.*, str. 113).

³⁴ *Epistola ad Adrianum VI.*, str. 77; »... jer si gnivan ti« (Molitva suprotiva Turkom, v. 44, str. 149).

³⁵ Pismo Jerolimu Ćipiku, *Colloquia Maruliana I* (1992), str. 35.

³⁶ Usp. J e r o n i m, *Heliodoru, Izabrane poslanice* – XVII, Književni krug Split 1990, str. 140-141. I katastrofa *Sacco di Roma* općenito se shvaćala kao Božja kazna nad renesansnim Rimom i rodila uvjerenjem o nužnosti unutarnjeg obraćenja (usp. H. J e d i n, *Opća povijest Crkve IV, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004, str. 365*).

³⁷ Molitva suprotiva Turkom, vv. 93-94; 99-100; 141-144.

pravi mir tako drag i mio; da je očigledno koliko mrzi nesloge, suparništva, srdžbe, svađe, ratove, pogotovu među istovjercima, kojima je zajedničko krštenje i zajednički Otac.³⁸

Ubojstvima znači nasrtati na one za spas kojih Krist nije oklijevao umrijeti; Bog se zbog toga ljuti, sklon je nevjernicima i pomaže im, da kršćane za taj grijeh kazni. Tek kad se gnjev preokrene u pomirljivost i ljubav, i Bog će se ublažiti i dati pobjedu.³⁹ Marulić, dakle, soteriološki i duhovni vid mira povezuje s njegovim vanjskim očitovanjem; pomirenje s Bogom mora rezultirati mirom s drugima.

Zaključno: »Stvaralaštvom na latinskom jeziku, ali i svojim društvenim djelovanjem, hrvatski humanisti u XV. i XVI. stoljeću integriraju hrvatski prostor u misaona gibanja europsko-mediteranskog Zapada. Europski obzor hrvatskih humanista, njihovo razvijeno, opsežno sudioništvo u intelektualnom razvoju zapadnoeuropskog društva, uključivanje Hrvatske u civilizacijski prostor, granice kojega je obilježio latinski univerzalizam, jedna je od fundamentalnih pojava u cjelovitom razvoju hrvatskog srednjovjekovlja.«⁴⁰

Vizija Europe u naših humanista vizija je kršćanske ekumene, *civitas Dei*, zajednice zasnovane na načelima istine /vjere i bratstva, s papom kao glavom.⁴¹ Bez upuštanja u detaljnije elaboriranje njezina uređenja,⁴² zadovoljavaju se ukazivanjem na temeljne kršćanske principe čije će poštivanje polučiti povoljan ishod i u konkretnoj stvarnosti. U toj, dakle, zajednici treba vladati pravednost i međusobna dobrostivost, opraštanje nepravde i uzajamno pomaganje. Opet je, dakle, na djelu promicanje kreposti, a kreposno življenje svoj odraz nalazi i na antropološkoj, društvenoj razini: u blagostanju za koje je preduvjet mir.⁴³ Zemaljski mir izvire iz pomirenja što ga je izveo sam Bog. Ovozemaljska je stvarnost ovisna o metafizičkoj; temelj i jamac zajednice jest Bog, a ne nekakvi dogovoreni interesi ili podjela moći.

Uz druge i Marulić, »izvrstan poznavatelj kulturnih prilika svoga i vizionar modernog vremena«, ukazivao je na potrebu jedinstvene zajednice europskih

³⁸ *Epistola ad Adrianum VI*, str. 81.

³⁹ *Isto*, str. 78-79.

⁴⁰ T. R a u k a r, *Hrvatsko srednjovjekovlje; prostor, ljudi, ideje*, Školska knjiga; Zavod za hrvatsku povijest, Zagreb, 1997, str. 383.

⁴¹ U Marulićevoj pjesmi *Tužen'je grada Hjeruzolima* Jeruzalem je personifikacija kršćanskog svijeta (*Turci me progone sa svih od svita stran*, v. 77).

⁴² Na tom su planu najznačajniji doprinos dali Thomas M o r e (*O najboljem uređenju države i o novom otoku Utopiji* 1516.) i Tommaso C a m p a n e l l a sa zamisli o sretnoj i skladno uređenoj ljudskoj zajednici u *Država sunca, ideja filozofske republike*. Tom tematskom sklopu pripada i *Sretan grad* Frane P e t r i ć a. Oni sažimaju antičke spoznaje raznih oblika ljudske zajednice i kršćansko iskustvo, koje se svagda kreće u rasponu između svjetovne države i države Božje.

⁴³ Dakako, blagostanje koje iz mira proizade »ne daje se za raskoš, nego da imaš priliku za vježbanje u kreposti« (*Evandelistar* IV, 5 = II, 40). Još od 4. st. politička teologija identificira *pax Christi* i *pax Constantini* (Meliton, Euzebije, Ambrozije, Laktancije, Orozije).

naroda, baštiniče drevne mediteranske civilizacije, koja će se temeljiti na jednakosti naroda i uzajamnom poštivanju društvenih, kulturnih i religioznih težnji ljudi na pragu modernog doba.⁴⁴

Branko Jozić

A VISION OF A UNITED EUROPE IN MEMBERS
OF THE SPLIT HUMANIST CIRCLE

Having accepted the Catholic Christian faith and the universal Latin language, the independent Croatian state, as early as the 9th century, made part of the circle of Western civilisation and with intensive trade, political and cultural connections grew as one with Europe, which in the first half of the 16th century was riven with discontents, fierce religious contentions and bloody wars, while the ever-stronger power of the Ottomans had in a powerful surge reached the gates of Vienna and was threatening the whole of Europe. Hence it is understandable that the work of Croatian humanists had a powerful anti-Turkish stamp.

Continuing the tradition of the humanists, the chancellors and secretaries of the 14th century, a number of educated people from our areas, skilled orators, writers of epistles and negotiators, people who were very familiar with the world of Eastern Europe, worked in diplomacy in almost all the courts of Europe. Others made their contribution to raising the consciousness of Europe in their writings and speeches before important forums. In this light the work of members of the Split Humanist circle, of Bernardo Zane, Toma Nigler and Marko Marulić is considered. In their public appearances we can discern patriotism, sympathy with the sufferings of the people of their region and for their brethren a little further afield, and concern for Western Europe; there is a clear understanding of the common fate of the whole Croatian people, and of the wider Slavic community; and there is a stress laid upon the geopolitical importance of Croatia, located between East and West.

The vision of Europe in our Humanists is a vision of an ecumenical organism with the Pope at its head. In all their appearances they appealed for unity and harmony, the more successfully to resist the invader. But since the current state of affairs depended on Providence, for prosperity in the European space the achievement of justice and peace, or a virtuous and Christian life, was a necessary precondition. Only then could earthly and indeed eternal blessedness be hoped for.

⁴⁴ Usp. F. Šanjek, *nav. dj.*, str. 551; 556